

TÜRKİYE'DE SÖZLÜ TARİHTEN İLETİŞİM ARAŞTIRMALARINDA YARARLANMA ÜZERİNE NOTLAR

Some Notes on Using of Oral History in Communication Studies in Turkey

Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK*

ÖZ

Türkiye'de içinde iletişimin de yer aldığı disiplinlerde sözlü tarihten yeterince yararlanıldığını söylemek mümkün değildir. Oysa sözlü tarih, Türkiye'de sözlü, yazılı ve elektronik kültürün gelişimini anlamaya olanak verecek önemli potansiyeller barındırmaktadır. Batı'da sözlü tarih, değişik disiplinlerde çalışan bilim insanları tarafından tarihi zenginleştirme ya da gerektiğinde alternatif tarih inşa etme anlamında yararlanılan bir tekniktir. Türkiye'de sözlü tarih alanındaki araştırmaların henüz yeni olduğu söylenebilir. Ancak son yıllarda değişik disiplinler içerisinde yer alan bazı bilim insanları sözlü tarihten yararlanmaya başlamışlardır. Bu disiplinler arasında iletişim de yer almaktadır. Ancak iletişim alanında sözlü tarihin kullanımı folklor, tarih ve sosyolojiye göre çok yetersizdir. Oysa, disiplinlerin keşişim noktasında yer alan bir alan olarak iletişim, sözlü tarihten yararlanma noktasında önemli potansiyeller barındırmaktadır. Bu makale, Türkiye'de sözlü tarihin gelişimini anlama ve iletişim çalışmalarında ondan nasıl yararlanılabileceği üzerinedir. Makalede dünyada ve Türkiye'de sözlü tarihin gelişimine kısaca değinilmekte ve sözlü tarihin iletişim alanında kullanımı üzerine ayrıntılı durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sözlü tarih, iletişim, alternatif tarih, sözlü gelenek

ABSTRACT

It is not possible to claim that oral history is used in different disciplines including communication. Oral history, however, has huge potentials to contribute to understand the progress of oral, written and electronic culture in Turkey. In the West, many scholars use oral history as a part of enriching of history or construct alternative history. One can say that we are still at entry point at this area in Turkey. However, some scholars in different disciplines have recently started to use oral history and one of them that they apply is communication. Nevertheless, the using of oral history in communication studies keeps back folklore, history and sociology. But, communication, which stands in interdisciplinary area, includes significant potentials. This paper takes up evolution of oral history and how it can be used in communication studies in Turkey. In the paper, I touch on evolving of oral history in the world and in Turkey, and then, take up using of it in communication area in detailed.

Key Words

Oral history, communication, alternative history, oral tradition.

GİRİŞ

Adı "sözlü tarih" olmasa bile tarih ile söz arasındaki ilişkinin geçmişi çok eskiye dayanır. Jan Assman'ın 'iletişimsel bellek' dediği insanların bireysel anıları ve 'kültürel bellek' olarak kavramsallaştırdığı sözlü gelenekler (2001: 59) uzun yıllar boyunca tarihçilerin yararlandığı temel materyallerdi. Aslında tarih yazımı sözün kayda geçirilmesiyle başladı. Herodot, *Herodot Tarihi*'ni mümkün olduğunca fazla amı toplayarak yazdı. Gittiği yerlerde insanlarla yaptığı görüşmeleri eserinin temel malzemele-

ri olarak kullandı. Herodot'un çağdaşı Thukydides de Pelopenneses Savaşlarıyla ilgili eserini seyahat ederek, askerlerle ve savaşı yaşayan diğer insanlarla görüşerek hazırladı. Thukydides farklı noktalardan bakan tanıkların belleklerinde aynı olayın farklı şekilde anlatıldığını söylemiştir.

Tarih, 19. yüzyılın ikinci yarısında bilimselleşmeye başladı ve 'nesnelliliği', 'belgeye dayanmayı' bilimselliğin kıstası yaptı. Belgesiz tarih yazılmayacağı varsayıldı. Böylece, tarih, söz ile bağlarını kopardı. Tarih, iletişimsel belleği bilim

* Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi, iletisim2008@gmail.com

dışı kabul etti, öznel diye çöpe attı. İlginç bir şekilde bir kenara atılan iletişimsel bellek, sosyolojinin, antropolojinin, etnolojinin ve folklorun malzemeleri arasına girdi. Aslında değişen sadece bundan ibaret değildi. Sıradan insanla yapılan görüşmeler tarihin malzemesi olarak kabul edilmiyorsa geriye “belgelendirilebilenlerin” tarihi kalıyordu. Onlar ise büyük devlet adamları, kurumları, önemli komutanları ve kahramanları içeriyordu. Artık tarihin konusu devlete, devlet adamlarına, kurumlara yoğunlaşıyor, sıradan insanın yaşamı, duyguları, zihniyeti, algıları, neler yiyip neler içtikleri tarihin malzemesi olmaktan çıkıyordu (Danacıoğlu, 2001: 131-132).

1920’lerin sonlarına gelindiğinde ise sözlü tarihte bir canlanma görülmeye başlandı (Tosh, 1984: 191). Bu canlanış biraz da pratik bir zorunluluktan kaynaklandı. Amerika’da 1929 Ekonomik Bunalımı toplum katmanlarında büyük sorunlar doğurmuştu. Siyasal iktidar ve bazı aydınlar bunalımın toplumun özellikle aşağı kesimler üzerindeki etkilerini öğrenmek istiyorlardı. Yanı sıra, Keynezyen iktisat politikaları toplumun her kesimine iş sahaları açılması durumunda bunalımın atlatılabileceği üzerine kuruluydu. Böylece işsiz araştırmacılara, gazetecilere iş sahası yaratma arayışından ‘Federal Yazarlar Birliği Projesi’ ortaya çıktı. Tıpkı işsiz kalan fabrika çalışanlarına çukur açtırmak ve sonra doldurtmak gibi, gazeteci ve araştırmacılara böylece iş temin edildi. Bunlar Amerikan kırsalındaki, fabrikalarındaki kadınların, köylülerin, işçilerin, savaş gazilerinin, zencilerin, Kızılderililerin hayatlarını derlediler. Oluşturulan arşiv Amerikan sosyal tarihinin 19. yüzyıldaki en önemli kaynağıdır. II. Dünya Savaşı’nda ise cepheye savaşıyan askerlerin veya savaş gemilerindeki deniz piyadelerinin ‘taze belleklerine’ başvuruldu. Askerlerin anlamları sözlü görüşmelerle yazıya döküldü.

1942 yılında yapılan işin adı konuldu: ‘Sözlü tarih’. Araştırmacı Joseph Gould sözlü tarih kavramını ilk kullanan kişiydi. Sözlü tarihin işlevini Gould şöyle açıklıyordu:

Tarihin krallar, kraliçeler, antlaşmalar, görüşmeler, büyük savaşlar ve Sezar, Napolyon, Pontius Pilate, Kolomb gibi mühim zevattan oluştuğunu sanıyoruz, ama bu sadece yüzeysel tarihtir ve büyük ölçüde yanlıştır. Sözlü tarihle, tarihi aşağılara indirecek, yukarılarda inşa edilen tarih yerine kısa gömleklilerin yani halkın işleri, aşkları, deneyimleri hakkında söylediklerini, bu merasimsiz tarihle anlarsınız (Danacıoğlu, 2001: 130-131).

Bu sözler sözlü tarihin işlevini etkili bir şekilde ortaya koyar. Sözlü tarih, sıradan öyküleri, sıradan yaşamları, işçilerin, köylülerin, ilkokul mezunu ev kadınlarının deneyimlerini tarihe katar. Böylece tarihin malzemesini sadece devlet adamlarının, siyasetçilerin, büyük kumandanların oluşturmadığı ortaya çıkıyordu.

Sözlü tarih bir yandan yazılı kaynaklarda bulunmayan farklı bilgilerle ulaşmanın bir yoluyken, diğer taraftan yazılı kaynakların iktidarının ötesindeki bilgilere ulaşma potansiyeli taşıyan bir araştırma alanıdır. George Orwell’in *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* (1999) isimli romanı sözlü tarihin taşıdığı potansiyel açısından iyi bir örnektir. Romanda tasarlanan dünyada yazılı hiçbir kaynağa güvenmek mümkün değildir. Tarih, siyasal iktidarların keyfiyetinde sürekli değiştirilir. Bu ortamda daha önceden neler olduğunu, yaşamın daha önce neye benzediğini yazılı kaynaklardan öğrenmek mümkün değildir. Romanın ana karakteri Winston, arşiv dairesinde çalışmaktadır. Arşivlerdeki yazılı kayıtlar yukarıdan verilen emirlere göre sürekli yenilenmektedir. Winston’a verilen emirlere göre bir yazılı belge icat edildi-

ğinde, eski belge yok edilecektir. Yazılı belgelerin hakikati anlatmaktan uzak olduğu böyle bir dünyada gerçek nasıl öğrenilecektir? Geçmişte neler olduğunu bilen yaşlı belleklerin anlatımları ancak gerçek potansiyeline sahiptir. Böyle bir dünyada insan belleğinden çıkarılacak anıların dışında hakikati anlatacak başka bir belge yoktur. Sözlü tarih bu ortamda gerçekte bir 'alternatif tarih', karşı tarih haline gelir.

Batıda bu derece önemli hale gelen sözlü tarihin Türkiye'deki durumu nedir? Türkiye'de sözlü tarihin gelişimi nasıldır, sözlü tarihten en fazla hangi disiplinler yararlanmaktadır? İletişim çalışmalarında sözlü tarihten yeterince yararlanılmakta mıdır, yararlanılmıyorsa nasıl bu konuda neler yapılabilir? Sözlü tarih görüşmelerinde yapılan hatalar nelerdir, bunların üstesinden gelmek için nasıl yöntemler izlenmelidir? Bu makale bu soruların yanıtlarını kapsamlı olmasa da yanıtlamayı amaç edinmektedir. Makalede sözlü tarihin Türkiye'deki gelişimi ve Türkiye'de sözlü tarih alanındaki belli başlı çalışmalar hakkında bilgi verilecek, sözlü tarih-iletişim ilişkisi ve Türkiye'de sözlü tarihin yapabileceği katkılar bazı sözlü tarih görüşmelerinden somut örneklerle tartışılacaktır. Batı'da sözlü gelenek ve sözlü tarih üzerine azımsanmayacak sayıda ve kapsamda çalışmalar yapılmıştır (Kyvig, 2000; Ellul, 2004; Connerton, 1999; Assmann, 1999; Ong, 2003; Sanders, 1999; Tosh, 1999; Thompson, 1999). Türkiye'de ise son yıllarda bu konudaki çalışmaların sayısı artmıştır (Danacıoğlu, 2007; Neyzi, 1999; Metin, 2001; Öztürkmen, 2001/2002). Buna karşın gerek Batı'da gerekse Türkiye'de yapılan iletişim araştırmalarında sözlü tarihten yararlanılıp yararlanılmadığı, yararlanılıyorsa bunun derecesi tartışılması gereken önemli bir sorudur. Bu makalede bu soruların ikincisi, Türkiye'ye yönelik olanı

bulunmaya çalışılmakta, Batı'daki iletişim araştırmalarında sözlü tarihin yeri konusuna girilmemektedir.

Türkiye'de Sözlü Tarihin Gelişimi

Türk tarih yazıcılığında sözlü geleneklerden her zaman yararlanılmıştır. Destanlar, menkıbeler, efsaneler, masallar, halk hikâyeleri gibi sözlü kültür ürünleri toplum belleğinde uzun yıllar egemenliğini sürdürmüştür. Yanı sıra bu ürünler saray tarihçileri olan vakanüvisler tarafından Osmanlı tarih yazımında kullanılmıştır. Bunun dışında Osmanlı tarihini yazan Aşık Paşa, Cevdet Paşa gibi tarihçiler, hatta vakanüvisler kendi tanıklıklarına ve başkalarıyla görüşmelerine dayanarak tarih eserleri üretmişlerdir. Örneğin Cevdet Paşa geniş bir kaynak taraması yanında 1774-1826 dönemini kişilerle görüşmeler yaparak yazmıştır (Yınanç, 1996: 576).

Türkiye'de kurumsal anlamda sözlü tarihin kökleri Cumhuriyetin kuruluşundan sonra atılmıştır. Halkevlerinin çabaları bu noktada önemlidir. Halkevlerinin halkbilimi ürünlerini derleme çalışmaları sözlü tarihin Türkiye'deki gelişiminde ilk önemli adımdır. (Danacıoğlu, 2001: 13).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 3B olarak bilinen Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in sosyoloji, kültür ve halkbilimi eksenli çalışmaları Türkiye'de sözlü tarihin kurumsal temellerinin atılmasında bir başka önemli adımdır. Pertev Naili Boratav, 1930'lardan başlayarak 1940'ların ortalarında yurtdışına gitmek zorunda bırakılacağı tarihe kadar köylerde ve kasabalarda sözlü kültür ürünlerini yazıya geçirmiştir (Öztürk, 2006a). Niyazi Berkes ise daha 1942'de Ankara'nın 13 köyünde gerçekleştirdiği sosyolojik araştırmasında sözlü görüşmelerden yararlanmıştır (Berkes, 1942). Benzer nitelikli araştırma Behice

Boran tarafından Manisa'nın dağ ve ova köylerinde yapılmıştır. Bu araştırmada sözlü kaynak da kullanılmıştır (Atılğan, 2007; Boran, 1992 [1945]).

Bundan sonra duraksama dönemine giren sözlü tarih çalışmaları 1970'lerin ortalarından ve özellikle de 1980'lerden sonra farklı bir boyutta canlanma göstermiştir. 1970'li ve 1980'li yıllarda Ermeni olaylarıyla ilgili sözlü tarih denemeleri gerçekleştirilmiştir (Metin, 2002). Sözlü tarih bir kavram olarak Türkiye'de ilk kez 1990'lı yıllarda duyulmaya başlamıştır. Bunda, 1980 sonrası yaşanan "söz patlaması"nın etkisi vardır. Özel yaşamlar gazete ve dergilerde sansasyonel nitelikli olarak kendisine yer bulmuştur (aktaran Öztürkmen, 2001/2002: 118). Yaşam hikâyeleri basına bu niteliğiyle yansımıştır. Bu arada sözlü tarih görüşmelerinden yararlanılarak *Demirkırat* belgeseli üretilmiştir.

Bu yıllarda çeşitli kurumların öncülüğünde sözlü tarih projeleri gerçekleştirilmiştir. Tarih Vakfı'nın, İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi'nin çalışmaları bu konuda öncü kurumlardır. 1990'larda geçmişe biraz da nostaljik yaklaşımlı yaşam hikâyeleri gazete ve dergilerde artmıştır. Artan etnisite ve kimlik çalışmalarında sözlü tarih kullanılmıştır. Leyla Neyzi'nin *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak* (1999) başlıklı kitabı kimliklerin sözlü tarihle incelenmesine bir örnek olarak verilebilir. Yazar, bu çalışmasında sözlü tarihi alternatif bir tarih olarak görmektedir. Bu, tartışmalı bir görüştür. Bir sözlü tarih eseri yerine göre tarihi zenginleştiren "daha fazla tarih" (more history) olarak üretilebileceği gibi, duruma göre "alternatif tarih" (alternative history) yaklaşımıyla da kurgulanabilir. Örneğin Orwell'in tahayyül ettiği dünyada sözlü tarih, alternatif bir tarihtir çünkü yöneticiler sürekli yazılı belgeleri değiştirerek ve yeni yazılı belgeler üre-

terek tarihi icat etmektedirler. Ancak günümüzde kendisini demokratik ilan eden Amerika'da da sözlü tarih yerine göre bir alternatif bir tarih olabilir. Körfez Savaşı ve Irak Savaşı'nda medyanın inşa ettiği yapay gerçeklik dünyasına karşı olaylara tanıklık eden belleklere başvurmaktan başka bir yöntem bulmak çok zordur. Ancak günümüzde daha geçerli kabul edilen yaklaşım sözlü tarihin, başka kaynaklarla da desteklenerek daha fazla tarih üretiminde yardımcı olabileceğidir. Başka belgeler yeterince incelenmeden sözlü tarihi merkeze koymak kendi içinde problemler taşıyabilmektedir. Neyzi'nin yukarıda sözü edilen kitabındaki her bir makalesinde sadece bir kişiyle görüşmesi ve buradan genellemeler yapması sözlü tarihi odağa koymanın problemlerinden sadece bir tanesidir. Bu tür genellemelerin sadece tarih için değil, sosyal ve beşeri her bilim disiplini için geçerliliği tartışmalıdır. Genellemeler için farklı türlerde ve daha fazla belgenin kullanıldığı ve görüşülen kişilerin sayısının artırıldığı bir yöntem gereklidir. İngiltere'de bir dönemi aydınlatmak için 500 civarında yaşlı belleği örneklem olarak kullanan Paul Thompson'un çalışması (1999) gibi çalışmalar genellemeler çıkarmaya uygun incelemelerdir.

Türkiye'deki sözlü tarih çalışmalarının son yıllardaki gelişimine karşın Türkiye'de hâlen doğru dürüst bir sözlü tarih arşivinin bulunduğunu söylemek mümkün değildir.¹ Türk Tarih Kurumu'nun sözlü tarih arşivi yoktur. Sözlü tarihe önem vermeyen kurum, örneğin Kurtuluş Savaşı'nın sosyal tarihini bile yeterince aydınlatamamıştır. Tarih Vakfı'nın son yıllardaki çalışmaları henüz kapsamlı bir arşiv oluşturacak düzeyde değildir. Türkiye'de sözlü tarih çalışmaları konusunda uzmanlaşmış bir dergi yoktur. Kurumların bırakalım sözlü tarih arşivlerini, yazılı tarih arşivleri-

nin bile son derece yetersiz olduğu hat-
ta hiç olmadığı görülür. Hatta TRT'nin
toplum ve siyasetle ilgili hazırladığı
belgesellerin ham halleri, belgesele son
hali verildikten sonra yok edilmektedir.
Bu, önemli bir tarih bilgisinin ortadan
kaybolması demektir (Tuncay, 1993: 38).
Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakan-
lığı, İçişleri Bakanlığı ve Genelkurmay
Başkanlığı gibi devlet kurumlarının el-
lerindeki görsel-işitsel malzemeyle ilgili
elimizde bilgi yoktur. Atatürk Araştırma
Merkezi ve Cumhuriyet Arşivi'nin sözlü
kaynak toplama girişimleri bulunma-
maktadır.

Türkiye'de İletişim Araştırmaları Katkı Yönelimli Sözlü Tarih Çalışmaları

Türkiye'de sözlü tarih, birkaç belge-
sel film projesi dışında, daha çok tarih,
sosyoloji ve halkbilimi disiplinleri çerçe-
vesinde kullanılan bir yöntem olmuştur.
İçlerinde iletişim disiplinlerinden gelen
bilim insanlarının da yer aldığı bazı söz-
lü tarih projelerinden üretilen *Demirkı-
rat* gibi belgeseller ise iletişim araştı-
rmalarına yönelik doğrudan bir katkı ye-
rine, Türkiye tarihinin belli bölümlerini
aydınlatmaya yönelik bir çaba olarak
değerlendirilmelidir. Sözlü tarihin ileti-
şim araştırmalarına katkısı daha çok
basının, ulaşımın, radyonun, televizyo-
nun, halkla ilişkilerin ve iletişim mekân-
larının Türkiye'deki gelişimini bulmaya
yönelik bağlamda düşünmek gerekir.
Bu çerçevede düşünüldüğünde Tarih
Vakfı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin 75.
yılı etkinlikleri dolayısıyla gerçekleştirdiği
"Cumhuriyetin Anıları" isimli sözlü
tarih ve belgesel film projesi sınırlı da
olsa iletişim araştırmalarına bir katkı
olarak ele alınabilir (Tarih Vakfı Bel-
gesel Filmleri, 2001). Bu proje 13 bel-
gesel filmden oluşmaktadır, "Cumhuri-
yetin Çizgileri", "Başımızın Üstündeki

Kimlikler, Şapkalarımız", "Zamanlar,
Mekânlar ve Mutfaklar", "Otomobil Uçar
Gider" gibi iletişimle ilgili dolaylı verile-
rin elde edilebileceği diziler yanı sıra,
"Cumhuriyet'in Radyolu Günleri" başlık-
lı bir belgesel film Türkiye'deki iletişim
araştırmalarına doğrudan katkı olma-
sı açısından önemlidir. Yönetmenliğini
Asaf Köksal'ın yaptığı bu bölümde rad-
yonun evdeki konumu, önemi, yaygın-
laşması ve özel radyolar konu edilmiştir.
Dizinin süresi yaklaşık 19 dakikadır.

Türkiye'de iletişim çalışmalarına
doğrudan hizmet eden en kapsamlı
proje G.Ü. İletişim Fakültesi'nin 2007
yılında ürettiği *Rüzgârlı Sokak* belgesi-
lidir. Belgesel, Ankara Ulus'ta 1980'lere
kadar Türk basınının kalbinin attığı
Rüzgârlı Sokak'ın tarihini sözlü tarihle
ortaya çıkarmıştır. Belgeselde, dönemin
gazetecileriyle, matbaacılarla, mürettip-
lerle, Rüzgârlı Sokak'ta dönemi yaşayan
çok farklı kesimlerden insanlarla görüş-
meler yapılmıştır. Bu belgesel, iletişim
tarihinin henüz yeterince ortaya çıkarıl-
mamış ya da eksik işlenmiş konula-
rının aydınlatılmasında sözlü tarihin ne
derece etkin işlev görebileceğinin önem-
li bir örneğidir. Yazılı belgelerde ancak
dönemin gazetelerine ve anılara sınırlı
bilgiyle yansıyan Rüzgârlı Sokak'ın tari-
hinin sözlü tarih dışında ortaya çıkarıl-
ması mümkün değildir. Belgesel, "daha
fazla tarih" yaklaşımıyla ilintili olsa da
merkezde sözlü tarih olması dolayısıyla
"alternatif tarih" yaklaşımına daha uy-
gundur. Sözlü tarihin dışında yazılı ve
görsel başka materyallerden de yarar-
lanan belgeseli alternatif tarih yaklaşı-
mıyla ortaya çıkarılmış bir eserdir diye
düşünmek mümkündür.

Yeni İletişim Teknolojileri ve Sözlü Tarih İlişkisi

Günümüzde telefon ve cep telefonu
gibi iletişimi dolayımlayan iletişim araç-
ları ile radyo ve televizyon gibi iletişimi

yarı dolayımlayan elektronik iletişim araçları (iletişimin dolayımlanması ve yarı dolayımlanması arasındaki ayırım için bkz. Thompson, 2004: 3. bölüm) bir taraftan yazılı iletişimin önemini azaltırken, ironik bir şekilde sözlü tarihe olan ihtiyacı artırmıştır. Bunun nedeni elektronik iletişim araçlarıyla iletilen bilgilerin izlerinin kolayca kaybolması, tespit edilmemesi ya da bu araçlarla gerçeğin gizlenmesinin ve değiştirilmesinin kolay olmasıdır. İletişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte yazılı belgelere daha az başvurulmuş işler yürütülmektedir. Siyasi, zorlayıcı, sembolik, ekonomik ve hukuki iktidar odakları ve yönetilen geniş toplum kesimleri artık telefonla, internetle, e-mailler işlerini görmektedirler. Mektup ve telgrafın yerini telefon almıştır. Kitap ve gazete bile internet gibi sabit olmayan ortamda akış halindedir. Bu akış, Orwell'ın romanında tasavvur ettiği, belgelerin sürekli değiştirildiği; bilginin, haberin kaygan ve sabit olmadığı dünyayı anımsatmaktadır. İnternet ortamındaki veriler her an değiştirilebilir ve akışkan haldedir. Bu koşullarda sözlü tarihe niçin daha fazla ihtiyaç duyulduğu Allan Nevis'in verdiği bir örnekle daha iyi anlaşılabilir: Başkan, bir bakanına mektup göndermek ister ve mektubu yazması için sekreterini yanına çağırır. Ancak biraz sonra fikrini değiştirir ve şöyle der: "Hayır, dur! Ona telefon edeceğim; çabuk, kolay ve çok güvenilir. Böylece kanıt bırakmamış oluruz." (Metin, 2002). Gelgelelim kabul etmek gerekir ki günümüzde elektronik iletişimle bırakılan izler de çok güvenli değildir. Geliştirilen teknolojilerle birlikte artık cep telefonu kapalı olsa, hatta bataryası çıkarılsa bile özel mekânlarda yapılan konuşmaların dahi dinlenebilmesi mümkündür. Bu konuşmaların kasetleri ya da metinleri kamusal kullanıma açık arşivlerde değil, siyasi, zorlayıcı,

ekonomik, sembolik ve hukuki iktidarın arşivlerinde yer almaktadır. Bu nedenle gerçeğe ulaşmak için sözlü belleklere ihtiyaç artarak devam etmektedir. Bilginin elektronik iletişim araçlarıyla daha kolay elde edilmesi, sözlü tarihe ihtiyacı ortadan kaldırmamış, tersine artırmıştır.

Elektronik iletişim, bilgiyi kasıtlı olarak değiştirebilme olanaklarını da artırmıştır. Böylece CNN, Körfez Savaşı'nda yanlış görüntülerle oluşan sahte gerçeklikler inşa etmekte zorlanmamıştır. Artık gerçeğe dayanarak değil, görüntülere dayalı olarak yeni gerçeklikler inşa edilmektedir. Bu durumu ünlü Fransız düşünürü Baudrillard'ın 'simülasyon' ya da 'kiç' kavramlarıyla açıklamak mümkündür. Simülasyon bir nesnenin doğaya/gerçeğe dayanmayıp, başka bir nesneyi taklit ederek yaratılmasıdır. Simülasyon nesnesiyle artık gerçek anlaşılabilir, o nesne gerçekte, doğayla bağımlı kaybetmiştir. Günümüzün büyük elektronik medyasında görüntüler başka bağlamlarda üretilmiş görüntülerden üretildiği ve kasıtlı ya da kasıtsız başka bağlamlar içerisinde kullanıldıkları için taklit nesnelere, 'kiç'tirler. Sahte gerçekliklerin/taklitlerin inşa edildiği bir dünyada sözlü tarih daha fazla önem kazanmaktadır.

Elektronik iletişim araçları sözlü tarihe ihtiyacı artırırken ilginç bir şekilde sözlü tarihçilerin işlerini de kolaylaştırmaktadır. Daha önce sadece yazıyla tespit edilen sözlü tarih görüşmelerinin ses ve görüntü kaydının alınmasıyla birlikte araştırmacılar, ayrıntıları tekrar işitebilme ve görebilme olanakları edinmişlerdir. Kamera ile yapılan çekimle görüşme yapılan kişinin jest ve mimikleri görülmekte ve sözlü tarih araştırmacısı bunları tarihsel anlatısını kurgularken yorumlayabilmekte, söz ile görüntü arasındaki uyumu ya da uyumsuzluğu

yakalaması kolaylaşabilmektedir. Diğer yandan üretilen sözlü tarih materyalleri televizyonda, radyoda ve internette yayınlanarak geniş halk kesimlerine ulaşabilmektedir. Dolayısıyla elektronik iletişim araçları bir taraftan bilgiyi bozarak, yok ederek, izini ortadan kaldırarak sözlü tarihe yönelik ihtiyacı artırırken, diğer yandan sözlü tarih araştırmalarının üretilmesini, kaydedilmesini ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Bazı Sözlü Tarih Görüşmelerinden Örnekler Üzerinde Düşünmek

Bu noktada sözlü tarihin, iletişim araştırmalarına ne gibi katkılar sağlayabileceğini somut örnekler bağlamında incelemek yararlı olabilir. Aşağıdaki örnekler, sözlü tarih dersinde öğrencilerin ürettikleri projelerden bazı alıntılar ve 2004-2007 yılları arasında yaptığım bazı sözlü tarih görüşmelerinden derlenerek hazırlanmıştır.

İlk örnek bir gazete fotoğrafının savaş gibi olağanüstü durumlarda Türkiye gibi okuma-yazmayı içselleştirmemiş toplumlarda nasıl alınabileceği üzerine düşünme açısından ilginçtir. 1928 doğumlu, İzmir gazinolarında çeşitli enstrümanlar çalmış Ahmet Gökçeli'nin anlatımına göre kendisi Kore Gazisi'dir. Kore'de savaşırken Türk gazetecileri savaşın yorucu ve zor bir anında Türk askerlerinin fotoğraflarını çekmiştir. Bir fotoğrafta sadece kendisi vardır. Fotoğraf Türk gazetelerinde yayınlanır. Gökçeli'nin babası Bilal bey Eskişehir'de bakkallık yapan kendi halinde bir insandır. Kore Savaşı'na oğlunun gitmesi dolayısıyla her gün gazeteleri takip etmektedir ve bu nedenle oğlunun gazetelerdeki fotoğrafıyla tanışması zor değildir. Bilal bey, oğlunun gazetede 'toz toprak' içindekini fotoğrafını görünce, haberin detaylarını ve hatta fotoğraf alt yazısını dahi okumadan heyecanla dükkamı kapatarak 'koşa koşa ağlayarak' evine ge-

ler, 'oğlumuz Ahmet harpte ölmüş, şehit olmuş' der. Bütün komşular eve toplanır. O ana kadar kimse haberin ayrıntısına bakmamıştır. Nihayet komşulardan Hasan bey gazeteyi eline alır, haberi okur ve fotoğraf altındaki yazıyı Bilal beye göstererek yazıda 'kurtulan asker, yaşayan asker' denildiğini belirtir. Durum ancak bu şekilde aydınlığa kavuşur (Tuğçe Sabiha Ünlü, Ahmet Gökçeli ile yüz yüze görüşme, 3 Ocak 2007).

Bu sözlü tarih bilgisi iletişim açısından nasıl değerlendirilebilir? Türk basın tarihi yazılırken, savaş gibi olağanüstü dönemlerde gazete tirajlarının artışının okuyucu boyutunu örneklemek açısından kullanılabilir. Yine Türkiye gibi henüz yazıyı içselleştirmemiş, sözlü ve görsel dünyada yaşayan sıradan bir insanın bir gazeteyi nasıl okuduğunu, alımladığını açıklamak için yararlanılabilir. Gelgelim bu sözlü tarih görüşmesini yapan kişi anlatımı 1950 yılındaki gazetelerle karşılaştırmalı, anlatımın gerçekliğini araştırmalı; ya da bu zahmete girmeden anlatıcıya, anlatısını destekleyecek materyal olup olmadığını sormalı, varsa bu materyali kameraya çekmelidir. İyi bir sözlü tarih araştırması konuyu yazılı, görsel ve işitsel kaynaklarla birleştirmekten geçer. Bu sözlü tarih görüşmesinde görüşmeyi yapan kişi bu noktayı atlamıştır.

Ahmet Gökçeli, bu sözlü tarih görüşmesinde iletişim tarihinin alttan yazımına ilginç olacak başka açıklamalar da yapmıştır. Örneğin radyo, evlerine, Kore Savaşı'yla ilgili haberleri dinlemek için 1950'de girmiştir. Bu yıllarda *Karagöz*, *Yeni Sabah*, *Hürriyet* ve *Tan* gibi gazeteler zaman zaman evlerine alınıp okunan gazeteler arasındadır. Gökçeli'ye göre radyonun fazla yaygınlaşmamasının nedeni halkın ekonomik bakımdan yetersizliğidir, ki bu açıklama, Türkiye'de radyo tarihine ilişkin belli başlı eserlerde

de vurgulanmaktadır (Radyoyla ilgili en kapsamlı çalışma için bkz. Kocabaşoğlu, 1980). Dolayısıyla yazılı tarihle – sözlü tarih arasında bu konuda bir uyumsuzluk söz konusu değildir. Radyonun belli saatlerde yayın yapması ve televizyonun henüz yayın hayatına başlamaması nedeniyle akşamları tombala, tavla gibi oyunlar oynanmaktadır. Televizyonun günümüzdeki işlevini o zamanlar bu oyunlar ve sohbetler oluşturmuştur. Ancak Ahmet Gökçeli'nin televizyon konusunda söylediği bir bilgi, Türk televizyon tarihiyle ilgili belli başlı kaynaklarda bulunmamaktadır: Televizyon, 1960'dan önce İzmir Fuar'ında Amerikalılar tarafından tanıtılmıştır:

Televizyon 1960'lı senelerde geldi evimize zannediyorum. 63'mü 64'mü o senelerde geldi evimize. İlk televizyonu Amerikalılar fuara getirdiler. Fuarda (...) televizyon stüdyosu gibi bir teşkilat kurdular ve dediler bunun ismi televizyon ve başladılar onu çalıştırmaya. Avrupa'da vardı tabii de Türkiye'de yoktu. Biz görüyorduk filmlerde, gazetelerde ama televizyonun kendisini o zaman gördük işte; 59 senesinde mi geldi fuara neydi? İlk televizyonu orada fuarda seyrettik.

Ashında Türkiye'de 1945'deki bir gazete haberine göre Amerikalıların Türkiye gibi ülkelerde televizyon alıcısı dağıtacağına ilişkin haberlere rastlanmaktadır. 1945'teki haberde şöyle yazıyordu:

Amerikalılar arasında Türkiye ve Almanya'nın da bulunduğu dünyadaki pek çok sayıda, bunların bir kısmı özünde gelişmiş fakat savaşın yıkıntılarını yakından hisseden ülkelerde halkın eğitimi için televizyon (alıcısı) dağıtım kampanyası projesi başlatılacaktır... (aktaran Aziz, 1999: 16).

Bu haberin arkası ancak 1952'de farklı bir deneyimle gelmiştir. Türkiye'de

ilk televizyon yayını 9 Temmuz 1952'de İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) stüdyolarından yapılmıştır. İTÜ'deki Yüksek Frekans Tekniği Bilim Dalı öğrencilerine uygulamalı eğitim amacıyla bir laboratuvar oluşturulmuş ve yayın buradan gerçekleştirilmiştir (Serim, 2007: 27). Bu yayınların kurucusu Teknik Üniversite Elektrik Fakültesi Dekanı Profesör Mustafa Santur'dur. Santur, ABD'de bu konuda eğitim görmüştür. Santur, bu konudaki birikimlerini Türkiye'de uygulamak istemiştir (Aziz, 1999: 17). Santur'un girişiminde az önce belirtilen 1945'te ABD'nin Türkiye gibi ülkelerde eğitim amaçlı televizyon yayını gerçekleştirmek istemesinin etkisi halen araştırılmayı beklemektedir. Türkiye'de televizyon yayıncılığının başlamasında dışsal dinamiklerin yeri halen incelenmemiştir.

Mustafa Gökçeli ile yapılan sözlü tarih görüşmesinde televizyonla ilgili bilginin önemi Türkiye'de televizyon yayıncılığının başlamasında Amerikan etkisinin 1950'lerde sürdüğünü göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak Gökçeli'nin anlatımlarını tarih yazımına dönüştürürken çapraz okumaların yapılması ve eksik bilgilerin tamamlanması gerekmektedir. Gökçeli, açıklamalarında televizyonu İzmir Fuarı'nda gördüğü tarihi kesin hatırlamamakta, 1959 gibi muğlak bir ifade kullanmaktadır. Burada tarihe düşen görev, ya dönemin gazetelerini ya da İzmir Fuarı'yla ilgili kurumları ya da Fuar ile ilgili yazılmış eserleri incelemek ve kesin tarihi bulmak, böylece belirsizliği ortadan kaldırmaktır. Bu sözlü tarih görüşmesini yapan öğrenci bu çabaya girmemiştir. Bu nedenle konu tarafımdan incelenmiş ve televizyonun Amerikalılar tarafından tanıtıldığı İzmir Fuarı'nın 1956'da düzenlendiği bulunmuştur. Televizyon fuarda Amerikan Pavyonu'nda teşhir

edilmiştir. Yerel bir gazete olan *Ege Ekspres*'de yayınlanan bir fotoğraf ve alt yazısında şunlar görülüyor:

1956 İzmir Fuarı'nda televizyon alıcısı ve kamerasının Amerikalılar tarafından teşhir edilmesi haberi (*Ege Ekspres*, 15.09.195)²

TELEVİZYON GÖZÜ — İzmir Enternasyonal Fuarı Amerikan Pavyonunda geceleri bir televizyon alıcı kamerasının kullanışı teşhir edilmektedir. «Televizyon Gözü» olarak adlandırılan bu kamera, kolayca taşınabilir ve işletilebilir bir cihaz olup sayısız maksatlar için sanayi sahada kullanılmaktadır.

1933 Haymana doğumlu bir ev hanımını olan Hatice Mirza'nın anlatımlarından ise taşradaki hamam gibi iletişim mekanlarının tarih içindeki dönüşümü ve insanların bu mekanları nasıl kullandıkları bilgisine ulaşılmaktadır. Bu görüşme tarihte “kadınların kahvehanesi” olarak bilinen hamamların içinde üretilen ilişkilerin dönüşümünün televizyon gibi kitle iletişim araçlarıyla ilişkilendirilmesi açısından ilginçtir. Haymana'da hamamların kullanımındaki değişimi gözlemleyen Hatice hanım, en önemli dönüşümün ‘pestemalsiz hamama girme’ alışkanlığı olduğunu söylüyor. İkinci değişim erkek çocukların hamamlardaki tavırlarının farklılaşması ve bu yüzden kadın hamamlarına yavaş yavaş alınmamaya başlamaları oluşturmaktadır. Mirza'ya göre bu iki değişimin asıl

nedeni televizyon, bilgisayar, internet gibi araçlardır. Ona göre eskiden erkek çocuklar 5, hatta 6 yaşlarına kadar kadınlar hamamına girebilmekteydiler çünkü kendi deyimiyle ‘henüz gözlerini açacak’, ‘bilgisayar, televizyon, internet’ gibi araçlar yoktu. Bunlar sayesinde her şeyi öğrenen günümüz çocukları Mirza'nın diliyle belirtirsek hamamda ‘fıldır fıldır’ kadınların ‘her yerlerini incelemektedirler’. Mirza'ya göre kızlar da eskiden mahrem olarak nitelenen şeyleri iletişim araçlarından öğrenmektedirler. Mirza'nın anlatımlarındaki endişeli ton, bu durumdan hoşnut olmadığını göstermektedir:

Eskiden çocuk 5 yaşında 6 yaşında hamama gitse seme gibiydi, yıkardı anası şuraya otururdu. Ben böyle şu devir gibi bir şey görmedim. Bizler herşeyi televizyonda görüyoruz. Şimdiki kızlar her şeyi biliyor, herşeyin kitabını yazarlar, ansiklopedisini çıkarırlar (Ayşe Mirza, Hatice Mirza ile yüzyüze görüşme, 2006).

Bu endişeli haykırış, iletişim sosyolojisinde televizyonun özel alanı alenileştirmesi ve özel/kamusal ayrımını ters yüz etmesi gerekçesiyle televizyona yönelik, içlerinde bilim insanlarının da olduğu yıllardır süren eleştirilerin sıradan bir insanın dilinde dillendirilmesidir. Konuşmalarında kavram kullanmayan sıradan insanın sesleri, özel alan, kamusal alan gibi kavramlar kullanan bilim insanları tarafından yorumsamacı bir yaklaşımla iletişim sosyolojisi çalışmalarına katılabilir. Sözlü tarihin iletişim mekanlarının gelişimini, bu mekanların işlevlerini ve toplum üzerindeki etkilerini anlamaya yapabileceği katkılara karşın, şu ana kadar hiçbir iletişim araştırmacısı sözlü veya yazılı kaynaklar kullanarak hamamlar üzerine kapsamlı bir inceleme üretmemiştir.

Sözlü tarihin iletişim araştırmalarına bir katkısı da Türkiye'deki iletişim

sisteminin gelişimi ve ulaşımın toplumsal yaşam üzerinde yarattığı maddi etkilerin bulunmasına yardımcı olmasıdır. İletişimin bir boyutu ulaşım"dır. 19. yüzyılın ortasında telgrafın icadına kadar ulaşım ile iletişim aynı anlamda kullanılmıştır. Telgrafın bulunmasıyla birlikte zaman ve mekanın birbirinden ayrışması ulaşım kavramını, iletişim kavramından ayırmıştır. Ancak ulaşım, günümüzde dahi sembolik iletişimden tamamen ayrı incelenmemekte, iletişim tarihi ulaşım tarihiyle birlikte ele alınmaktadır. Günümüzde bazı kültür tarihçileri ulaşım"a "fiziksel iletişim" (Briggs ve Burke, 2004: 24) diyerek ulaşım ile iletişim arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadırlar. Sembolik iletişimin dışında fiziksel iletişimin nasıl maddi sonuçlar yarattığı sosyal bilimciler tarafından incelenmiş ve incelenmektedir, hatta Türkiye'de Sabri Ülgener, Doğan Avcıoğlu gibi bilim insanlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü ve Türkiye'nin geri kalmasında ulaşım yollarının Batı lehine değişmesinin etkisi vardır (Avcıoğlu, 1995: 47-50; Ülgener, 2006: 177-178). Sözlü tarihle, ulaşım yollarının değişmesinin etkileri en azından bir köy, kasaba veya ilçe bağlamında incelenebilir. Kasabadaki sosyal yaşamın ve iletişimin ulaşım yoluyla olan ilintisi yakalanarak Türkiye'nin iletişim tarihi ve sosyolojisine dair farklı verilere ulaşılabilir ve buradan kapsamlı ve genel analizler yapılabilir. Sözlü tarihin bu noktada nasıl katkı yapabileceğine dair katkıyı 1950 Haymana doğumlu emekli yazı işleri müdürü Pakize Çağlar'ın anlatımlarıyla örneklemek mümkündür:

Çocukluğumda Eskişehir-Bursa yolu (Haymana'dan) geçirdi. Daha sonra Haymana'nın bazı ileri gelenlerinin hareketleri nedeniyle o yolu buradan kestiler. Tabii kesince Haymana'da ticaret bitti: Yol gidince ticaret gitti (Ayşe Mirza, Pakize Çağlar ile yüz yüze görüşme, 2006).

Çağlar'a göre daha önce yol boyunca

ca ve ilçe içinde çok sayıda oteller, lokantalar ve eğlence mekânları bulunmaktaydı. Çağlar, o zaman Haymana'nın Ankara'nın en gelişmiş ve en modern ilçelerinden birisi olduğunu söylüyor. Eski Haymana'ya dair fotoğrafların şimdiki Haymana'dan çok farklı olduğunu gösterdiğini vurguluyor. Eski fotoğraflarda, 'kürk mantolarıyla parklarda oturan kadınlar' vardır, sinemalar birden fazladır. İlçede yaşam çok canlıdır. Açık ve kapalı sinemalarda kadınlar, erkekler ve çocuklar bir aradadırlar. Haymana, tiyatronun, gezici şenliklerin, cambazların mekânıdır. Haymana'nın bu canlılığı, sosyalliği yolun değişmesiyle birlikte sona erer. Yolun yönünün değişmesiyle ticaret bitmeye, oteller, büyük lokantalar, sinema salonları ve tiyatrolar birbiri ardına kapanmaya başlar. Çağlar'ın 'eğitilmiş kültürlü' kesimler dediği insanlar, kendilerini Haymana'ya bağlayan ilçenin canlılığı, sosyal ortamı ve eğlence olanaklarının zayıflamasıyla birlikte ilçeyi terk ederler. Onların bıraktığı boşluğu Haymana çevresinden gelen köylüler doldururlar. Çağlar'a göre Haymana'da "kaos" dönemi başlar, Haymana köylülüğün merkezi haline gelir.

Küçük yerleşim yerlerinde haberleşmenin işleyişinde sözlü tarihin yerine dair örnekler çoğaltılabilir. Örneğin 1945-1960 arasında Ankara Yenimahalle'ye bağlı Orhaniye köyünde Rahmi Özçelik, köy halkının Ankara ve Yenimahalle'ye giderek Türkiye ve dünyaya dair haber ve bilgileri öğrendiklerini ve bunları köye taşıdıklarını söylüyor. Radyo, ilk zamanlarda kulaklıkla dinlenmektedir. (Tuğrul Kabacıoğlu, Rahmi Özçelik ile yüz yüze görüşme, 2006). Kulaklıkları alıcıya dair bu bilgi yazılı tarihle zenginleştirilmeye çalışıldığında fazla bir bilgiyle karşılaşmak mümkün değildir. Radyo konusunda en kapsamlı çalışmalardan birisini üreten Uygur Kocabaşoğlu, radyo yayıncılığının başladığı ilk dönem-

lerde seslerin yalnızca kulaklıkla dinle-
nebildiğini belirtmektedir. Bunlar lam-
basız ve hoparlörsüz kristal dedektörlü
alıcılardı. Lambalı alıcılar daha sonra
yaygınlaşmıştır (Kocabaşoğlu, 1980: 50).
Sonuçta yazılı tarihteki sınırlı bir bilgi
sözlü tarihle pekişmektedir ancak sözlü
tarih yukarıda verilen örneklerden de
görüldüğü gibi sadece yazılı tarihe bir ek
olmasından ileri gelmez, aynı zamanda
beşeri yaşantıyı anlatan yeni bilgiler su-
nar. Buradaki örnekte kulaklıkla radyo
dinleme olgusunun sözlü tarihle zengin-
leştirilmesi gerekir. Nitekim Rahmi Öz-
çelik, zengin birisinin kulaklıklı radyoyu
zaman zaman köy odasına getirdiğini,
haberleri dinleyip köy odasındaki erkek-
lere anlattığını söyleyerek radyoyla ilgili
yazılı tarihin genişletilmesine ve yaşa-
yan insana inmesine katkı sağlamıştır.
Buradan köy odası gibi köylerde erkek-
lerin sosyalleştikleri ve uzak yerlerden
gelen misafirlerin ağırlandıkları mekan-
ların, kulaklıklı radyonun dinlenmesi ve
dinlenenlerin erkeklerle anlatılması iş-
levlerini de üzerine aldıkları bilgisi çık-
maktadır. Özçelik'in anlatımlarındaki
başka ayrıntılar köy odalarındaki iletişi-
mi aydınlatmaktadır. Köy odalarındaki
iletişim, erkeklerin yaşlarına ve köydeki
toplumsal statükolarına göre hiyerar-
şik özelliktedir. Yaşlılar ve hali vakti
yerinde olanlar odanın başköşelerine
oturmakta ve sohbetleri yönlendirmek-
tedirler. Gençlerin odaları ve kullanımı
daha farklıdır. Gençlerin odalarında
iletişim daha yataydır, sohbete katılım
daha az resmidir. Yaşlıların ve genç-
lerin köy odalarının işlevleri arasında
da farklılıklar bulunmaktadır. Gençler,
odaları daha eğlence nitelikli oyunlar-
la kullanırlarken, yaşlılar yüksek sesle
okunulan savaş ve kahramanlık içerikli
kitapları dinleyerek vakit geçirmektedir-
ler. Sivas'ın Zara ilçesine bağlı Pazarcık
köyünde yaşamış 1932 doğumlu Haydar
Doğan ise köy odalarının alevi köylerin-

de cem törenlerinin icra edilmesi gibi ek
bir işlevde de kullanıldığını belirtmiştir
(Özlem Doğan, Haydar Doğan ile yüzyü-
ze görüşme, Aralık 2006). Üstelik alevi
köylerinde köy odalarını kadınlar da
kullanmaktadırlar. Kadınlar ve erkekler
aynı köy odasını paylaşmaktadırlar. Bu-
radaki köy odalarında saz çalınmakta ve
zaman zaman basit, anlaşılması kolay
popüler kitaplar olan *Hız. Ali Cenklere*,
Kan Kalesi gibi kitaplar okunmakta ve
anlatılmaktadır. Haftada bir iki sefer
Zara'ya gidilmesi, orada radyo dinlenil-
mesi ve gelirken bir iki gazete alınma-
sıyla köylüler Türkiye ve dünyadaki
gelişmelerden haberdar olmaktadırlar.
Postayı köye jandarma getirmekte, dev-
let tarafından gönderilen emirler köy
muhtarı tarafından köylüye köy odası
gibi toplu mekanlarda okunmakta ve an-
latılmaktadır. Köye 1952'de radyo girdi-
ğinde köylülerin en fazla dinlediği prog-
ramlar arasında Aşık Veysel'in türküler
yer almıştır.

Sivas'ın İmranlı ilçesine bağlı Yu-
karı Çulha köyünde yaşayan 1928 do-
ğumlu Ali Açı ise Halkevi elemanları-
nın zaman zaman köy geldiklerini bro-
şürler, kitaplar dağıttıklarını, tiyatro
gösterileri sunduklarını ve köylüye yö-
nelik konuşmalar yaptıklarını söylüyor.
Köylüler İmranlı'da iki veya üç dükkana
 uğrayarak haberleri almakta ve köye ge-
tirmektedirler (Özlem Arslan, Ali Açı,
Aralık 2006). Ali Açı'nın anlatımları,
Mübeccel Kıray'ın Ereğli çalışmasında
kavramsallaştırdığı "tampon mekaniz-
ma" işlevini ilçedeki birkaç dükkanın
yerine getirdiğini gösteriyor. Açı, köye
televizyonun 1969 ya da 1970 yılının
başlarında Almanya'dan dönen üç kişi
tarafından getirildiğini belirtiyor. Köyde
elektrik olmadığı için televizyon aküyle
çalıştırılmış ve kadın erkek karışık ola-
rak seyredilmiştir.

Sözlü tarihin Türk sinema tarihi
ve sosyolojisine yapabileceği katkılar,

yönetmenler, sanatçılar, ışıkçılar, kameranlar, film makinistleri gibi işin üretim ve gösterim kısmında yer alanlardan izleyicilere ve izlenen mekanlara kadar ayrı bir makalenin konusu olacak kadar geniş bir sahayı oluşturur. Konunun izleyici ve sinema mekanı bağlamında özgün bir katkıyı örneklemek açısından yüksek lisans yapmakta olan Esmâ Karakoç ve Hilal İnceiplik'in 'Açık Hava Sinemaları' başlıklı 2006 yılında ürettikleri bir sözlü tarih projesine başvurulabilir.

Giresun ve buranın ilçesi Tirebolu'daki açık hava sinemaları hakkında bilgi veren Lale Çelik, birbirine bağlanmış tahta iskemlelerin, 'koca dev gibi ve rüzgarda sallanan bir perdenin' olduğu açık hava sinemalarından söz etmektedir. Buralarda gösterilen filmler, açık hava sinemasının çevresinde bulunan evlerin balkonlarındaki kadınlar tarafından izlenmektedir. (İlginç bir şekilde kadın anlatıcılar, anlatılarında özne olarak kadınları genellikle öne çıkarmaktadırlar ki bu nokta hermenötik açıdan ayrıca incelenebilir). Lale Çelik'e göre küçük yerlerdeki açık hava sinemaları halkın üzerinde daha etkiliydi çünkü halkın eğlence olanakları son derece azdı. İnsanlar, akşamki seyir heyecanlarını bekler, erkenden sinemaya gelir ve diğerleriyle yer kapma mücadelesine girerlerdi. Sinemaya gitmeden önce yemekler erkenden yenir, küçük çocuklar ve yaşlılar yatağa yollanır, evlerin balkonlarında film izleyecekler yerlerini alır ve filmin başlamasını beklerlerdi. Küçük yerlerdeki açık hava sinemalarının en ayırt edici yanı filmlerin tanıtım ritüelleriydi. O gece oynanacak filmin büyük bir posterini kartona sarılarak kamyonete yerleştirilir ve kasabada dolaştırılırdı. Kamyonetteki hoparlörden filmin tanıtımı da ayrıca yapılırdı. Filmin sanatçıları, hangi saatte ve hangi sinemada oynanacağı gibi bilgiler halka duyurulurdu. Halk, bu film tanıtımlarına yoğun ilgi gösterirdi.

Sonuçta Lale Çelik'in anlatımlarından sinema seyretmenin, seyir öncesi ve sonrasıyla bir kültür, bir alışkanlık, bir ritüel haline geldiği görülmektedir. İnsanlar zamanlarını sinema seyretmeye göre konumlandırmakta, sinema insanların eylemlerini ve davranışlarını yönlendirmede merkezde yer almaktadır.

Sözlü tarih, tarihi insanileştirdiği için geçmişin izleyici atmosferini günümüze taşıyabilir ve buradan alımlama çalışmalarının tarihsel antropolojik temellerini oluşturabilecek veriler elde edilebilir. Örneğin Lale Çelik açık hava sinemalarında filmlerin izlenmesi anında yaşananları şöyle anlatıyor:

Ekseriyetle acıklı Türk filmleri geldiği için mutlaka ağlayarak, burunlar çekilerek ve kim ağlıyor diye birbirlerimize bakarak duygular paylaşıldı. Komik filmlerde yüksek sesle güldüğünde filmdeki sesler duyulmazdı. Bazen de kötü adamın yaptığı çirkin olayları tasvip etmeyenler yüksek sesle yuhalarlar, bazıları da küfür ederlerdi. 'Yazık değil mi adama, kadına, çocuğa yaptığın kötülük yeter artık!' diyen sesler sıkça duyulurdu. Bu da insanların filme kendilerini kaptırdıklarını ve rahatlıkla duygularını dışarıya vurmakta bir sakınca duymadıklarını gösterirdi.

Bu açıklama, Türkiye'de sinemanın ilk yıllarında bazen eleştirilere konu olan ve dönemin sinema dergilerine yansıyan sinema izleyicisinin izleme davranışlarına dair yazılı kaynaklardaki bilgilerle uyumludur. Dolayısıyla yapılacak bir çapraz okuma, anlatılanlarda abartı olmadığını gösterir. İlk yıllarda izleyiciler 'duygusal' denilebilecek izleyici davranışlarını topluluk içerisinde gizleme gereği duymadan ve bilakis alenileştirerek, kamusal sahaya çıkararak sergilemekteydiler. Açık hava sinemalarında film seyretmek, günümüzün kapalı sinema veya tiyatro salonlarında duyguların gizlendiği 'rasyonel' seyir kültüründen

farklıydı. Lale Çelik, bu duygu yoğunlaşmasını biraz daha ayrıntılandırarak iletişim sosyolojisi çalışmalarında üzerinde durulmaya değer malzemeler sunmaktadır:

Sonuç

Bu çalışmada, sözlü tarihten Türkiye'deki iletişim araştırmalarında nasıl yararlanılabileceği somut örnekler bağlamında tartışıldı. Ancak örnekler verilirken sözlü tarihin potansiyelleri yanında kendi içinde bazı problemler de tartışıldığı vurgulandı ve bunların üstesinden gelmek için nasıl yöntemler izlenilmesi gerektiğinin altı çizildi. Ancak problemlerin ve bunları önlemenin tümü üzerinde durulmadı. Bu konu kendi başına ayrı bir makale olacak kadar kapsamlı ve önemlidir. 'Öznellik', 'mikro dünyanın yapısal ilişkiler içerisinde üretildiğinin ihmal edilmesi', 'sözlü tarih görüşmesi yapılan kişinin, karşısındaki kişinin duymak isteyeceği şeyler söylemesi' sözlü tarihin sorunlarından birisidir. Ancak problemlerin sözlü tarihin önemini azaltmadığını özellikle vurgulamak gerekir. İki nokta burada hatırlatılabilir. İlki, sözlü tarihteki problemlerin çoğunun yazılı tarihte de olduğudur. Yazılı tarih de kendi içerisinde öznelliği barındırır, çünkü yazılı belgeleri hazırlayanlar genellikle siyasal, zorlayıcı, ekonomik ve sembolik iktidarı temsil edenlerdir, yani yöneticilerdir ve hazırlanan her belge az çok onların dünya görüşlerini, öznelliklerini, hayata bakışlarını yansıtır. Yönetilenler deyim yerindeyse onların hazırladıkları belgelerde tam yansıtamaz, sadece temsil edilirler. İkincisi, sözlü tarihin asıl öneminin tarihsel antropolojik bir çalışma olmasından kaynaklanır. Yani, sözlü tarih, sıradan insanın algılamalarını, zihniyetini ortaya çıkarması açısından özellikle değerlidir. Sözlü tarihle uğraşmak, zihniyet tarihi ve sosyolojisiyle uğraşmaktır. Olaylardan ziyade

olaylara bakışı ortaya çıkarmak, Türkiye gibi zihniyet tarihi ve sosyolojisi açısından son derece az çalışmanın olduğu bir ülke için oldukça önemlidir. İletişim araştırmacıları bir tarihsel antropolog kimliğiyle geçmişte sıradan insanın iletişim dünyasının üzerindeki örtüyü sözlü tarihle açarak iletişim alanının daha alttan yazımına katkıda bulunabilirler.

NOTLAR

- 1 Bununla birlikte son yıllarda yüksek lisans ve doktora tezlerinde sözlü tarihe yönelim YÖK kütüphanesinde giderek bu alanda bir arşivin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Üretilen çalışmaların konumlandığı disiplinler arasında tarih, eğitim ve antropoloji yanında iletişim de yer almaktadır. Birkaç çalışma için bkz. Gülsema Dalgıç, *An Oral history study on the Korean War Veterans*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2000; İbrahim Sarı, *Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Ünitelerinde Bir Yöntem Olarak Sözlü Tarih*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2002; Selçuk Uygun, *Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Bir Sözlü Tarih Araştırması (1937-1954)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003; Engin Kaplan, *İlköğretim Öğrencilerinin Tarihsel Düşünce Becerilerinin Sözlü Tarih Çalışmalarıyla Geliştirilmesi*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2005; Gülşüm Kumru, *Tarih Öğretimi Açısından Sözlü Tarih Yazımı: Karaca Ahmet Dergahı Örneği*, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009; Meral Akbaş, *Mamak Askeri Cezaevi'nde Bir Kadın Koğuşunda 'Kamusal'ı Tartışmak: Bir Sözlü Tarih Çalışması*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2009; Naciye Babalık, *Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi-Sözlü Tarih Araştırması (2 Cilt)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003; Hakan Aytekin, *Belleğin Peşindeki "Sözlü Tarih" Sözlü Tarihin Peşindeki "Belgesel Sinema"*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004; Laika Funda Şenol, *Kimlik ve Mekan: Yazılı ve Sözlü Tanıklıklarda Ulus-Devletin Sembolü Olarak Başkent Ankara'nın Söylemsel İnşası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2003. Bunun yanında Milli Folklor dergisi sözlü gelenek ve sözlü tarihle ilgili özgün veya çeviri yazıları bünyesi barındırması anlamında kendi başına bir arşiv niteliği kazanmaya başlamıştır. Dergide doğrudan sözlü

- tarikh ile ilgili birkaç yazı için bkz. Mustafa Se-
ver, "Toplumsal Bellek ve Geleneksel Eylem
Bağlamında Bir Sözlü Tarih Metninin Değer-
lendirilmesi", *Millî Folklor*, S. 77, s. 61-68,
2008; Ruhi Ersoy, Sözlü Kültür ve Sözlü Tarih
İlişkisi Üzerine Bazı Görüşler", *Millî Folklor*,
S. 61, s. 102-110; Alessandro Porteli, "Sözlü
Tarihi Farklı Yapan Şey", *Millî Folklor*, Çev.
Kürşat Korkmaz, S. 68, s. 2005.
- 2 Dönemin gazetelerini inceleyip gerekli bilgiyi
bana gönderen Ar-Ge & İEF Tarihsel Arşiv
Sorumlusu Sabiha Tezcan'a çok teşekkür
ediyorum.

KAYNAKLAR

SÖZLÜ KAYNAKLAR (Deşifreli ve CD'li hal-
lerde kişisel arşivimde).

Esmâ Karakoç ve Hilal Inceplik (Mayıs 2006),
Lale Çelik ve Dürdane Poyraz ile sözlü tarih görüş-
meleri.

Özlem Arslan (Aralık 2006), Ali Açer ile sözlü
tarih görüşmesi.

Özlem Doğan (Aralık 2006), Haydar Doğan ile
sözlü tarih görüşmesi

Tuğrul Kabacıoğlu (Aralık 2006), Rahmi Özçe-
lik ile sözlü tarih görüşmesi

Emre Yılmaz (29 Aralık 2006), Mevlüt Sıtkı
Yılmaz ile sözlü tarih görüşmesi

Ayşe Mirza (Aralık 2006), Pakize Çağlar ve
Dürdane Poyraz ile sözlü tarih görüşmeleri.

Pelin Akbaş (16 Aralık 2006), Erdoğan Erdem
ile sözlü tarih görüşmesi

Şule Akar (Aralık 2006), M. Tahir Hatipoğlu
ile sözlü tarih görüşmesi

Hüseyin Barkınay (30 Aralık 2006), İsmail
Koçer ile sözlü tarih görüşmesi

Selin Gökdeniz (30 Aralık 2006), Fatma Aydın
ile sözlü tarih görüşmesi

Tugçe Sabiha Ünlü (3 Ocak 2007) Ahmet Gök-
çeli ile sözlü tarih görüşmesi

Öztürk, Serdar (28/29 Ekim 2007) Süleyman
Çakır ve Mehmet Karaoğlan ile sözlü tarih görüş-
meleri.

YAZILI KAYNAKLAR

Assmann, Jan. Kültürel Bellek, İstanbul: Ay-
rıntı, 1999.

Atılğan, Gökhan. Behice Boran: Öğretim Üye-
si, Siyasetçi, Kuramcı, İstanbul: Yordam, 2007.

Avcıoğlu, Doğan. Türkiye'nin Düzeni: Dün-
Bugün-Yarın, C.1, İstanbul: Tekin Yayınevi.

Aziz, Aysel. Türkiye'de Televizyon Yayıncılığın-
nın 30 Yılı (1968-1998), Ankara: TRT Yay., 1999.

Berkes, Niyazi. Bazı Ankara Köyleri Üzerinde
Bir Araştırma, Ankara, 1942.

Boran, Behice. Toplumsal Yapı Araştırmaları,
Ankara: Sarmal Yay., 1992 [Özgün Basım 1945].

Connerton, Paul. Toplumlar Nasıl Anımsar?,
Çev. Alaeddin Şenel, İstanbul: Ayrıntı, 1999.

Danacıoğlu, Esra. Geçmişin İzleri Yanbaş-

mızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz, İstanbul: Tarih Vak-
fı, Tarih Vakfı, 2007.

David E. Kyvig. Yanbaşımızdaki Tarih, İ-
stanbul: Tarih Vakfı, 2000.

Dürder, B. "Tuluat Tiyatroları", Türk Dili, S.
180, s. 1124-1130, 1966.

Ellul, Jack. Sözlün Düşüşü, Çev. Hüsamettin
Arslan, İstanbul: Paradigma, 2004.

Evren, Burçak. Eski İstanbul Sinemaları: Düş
Şatoları, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1998.

Fezyioğlu, Elvan. Büyük Bir Halk Okulu: İz-
mir Fuarı, İzmir: Arkadaş Basımcılık, İkinci Basım,
2006.

Jacoby, Russel. Belleğini Yitiren Toplum, Çev.
Hakan Atalay, İstanbul: Ayrıntı, 1996.

Metin, Celal. "Sözlü Tarih ve Türkiye'deki Ge-
lişimi", Türk Kültürü, XL, S. 469, ss. 288-298, 2002.

Nezdi, Leyla. İstanbul'da Hatırlamak ve
Unutmak Birey, Bellek ve Aidiyet, Tarih Vakfı, İ-
stanbul, 1996.

Ong, Walter J. Sözlü ve Yazılı Kültür, Çev.
Sema Postacıoğlu, İstanbul: Metis, 2003.

Orwell, George. Bin Dokuz Yüz Seksen Dört,
İstanbul: Can Yayınları, 1999.

Öztürk, Serdar. Erken Cumhuriyet Dönemin-
de Sinema Seyir Siyaset, Ankara: Elips, 2005.

Öztürk, Serdar. "Pertev Naili Boratav'ın Türk
İletişim Tarihi Araştırmalarına Katkıları", Milli
Folklor, S. 70, ss. 22-37, 2006a.

Öztürk, Serdar. Cumhuriyet Türkiye'sinde
Kahvehane ve İktidar, İstanbul: Kırmızı, 2006b.

Öztürkmen, Arzu. "Sözlü Tarih: Yeni Bir Di-
siplinin Cazibesi", Toplum ve Bilim, S. 91, ss. 115-
121, 2001/2002.

Serim, Ömer. Türk Televizyon Tarihi (1952-
2006), İstanbul: Epsilon, 2007.

Tarih Vakfı Belgesel Filmleri. http://www.tarihvakfi.org.tr/st_cumhuriyetin_anilari.asp, 2001.

Thompson, John. Geçmişin Sesi, İstanbul: Ta-
rih Vakfı, 1999.

Thompson, John B. The Media and Modernity:
A Social Theory of the Media, Cambridge: Polity
Press, 2004.

Tuncay, Neşe E. (ed.). Sözlü Tarih Atölyesi
(6-7 Haziran 1993), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Ya-
ynları, 1993.

Ülgener, Sabri F. İktisadi Çözülmenin Ahlak
ve Zihniyet Dünyası, İstanbul: Der'in Yayınları,
2006.

Yılmaz, Özlem. "Helalleşip Ayrıldılar, Star, s.
1; 12, 5 Nisan 2008.

Yınanç, Mükrimin Halil. "Tanzimat'tan
Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", Tanzimat – II,
Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 573-595, 1999.